

هفت منظومه حماسی

(بیرن نامه، کک کوهزادنامه، بربریان، پشماره، تمین نامزد کوه،
تمین نامزد بلند، زرم نامزد شکار و کوه)

تصحیح و تحقیق
رضا غفوری

نقدی بر تصحیح منظومه «کک کوهزادنامه»

هادی بیدکی

دانشجوی دوره دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد
h.bidaki@mail.um.ac.ir

نسخه‌شناسی منظومه

هفت منظومه حماسی. تصحیح و تحقیق رضا غفوری.
تهران: میراث مکتوب، ۱۳۹۴.

شناختن کمیّت و کیفیت فهرست‌ها و جُستن و دست یافتن به نسخه‌های خطی، از نکاتی است که به غرض تحقق دادن به تصحیح انتقادی سزاوار تأمل و پیگیری است... چه بسا مصحّحانی که به علت عدم آشنایی با فهرست‌های نسخه‌های خطی... به نسخه‌های معتبر کتاب مورد نظرشان نرسیده... یا به تصحیح غیر علمی تن داده‌اند. (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۳۶۵)

پرواضح است که تصحیح شاهنامه فردوسی و منظومه‌های مرتبط با آن، کاری دشوار و طاقت‌فرساست و مصحّح باید چندان فهرست‌ها و نسخه‌های خطی را ببیند و مطالب آنها را با یکدیگر بسنجد، که اشرافی کامل در زمینه نسخه‌شناسی اثر مورد نظرش به دست آورد؛ خصوصاً درباره منظومه‌هایی مانند کک کوهزادنامه که غالباً در متن شاهنامه و ملحق به آن استنساخ شده‌اند و مصحّح، برای یافتن نسخه‌های آنها، باید تمام نسخه‌های شاهنامه را هم ببیند و توّرق کند.

اگر بپذیریم که هیچ نسخه بی‌ارزشی نداریم و حتی نسخه‌های بسیار متأخر هم در جای خود قابل اعتنا هستند، مصحّح موظف است تا جایی که برایش میسر است تمام نسخه‌های موجود از کتاب مورد نظرش را بیابد و به دست آورد، تا پس از سنجش تمامی نسخه‌ها، بتواند نسخه اساسی برگزیند و متن کتاب را طبق آن تصحیح و تنقیح نماید. بر مصحّح است که نسخه‌ها را از دورترین و دست‌نیافتنی‌ترین نقاط جهان تهیه

مقدمه

نبرد رستم با کک کوهزاد از جمله بخش‌های الحاقی شاهنامه فردوسی است که تا مدت‌ها در کنار متن اصلی شاهنامه تصحیح و چاپ شده‌است. این داستان مربوط به دوران کودکی رستم است و نخستین بار به همت ترنر ماکان در سال ۱۸۲۹م بر اساس نسخه‌های خطی هند تصحیح شده و در بخش ملحقات شاهنامه به چاپ رسیده‌است. روایت تصحیح‌شده ماکان ۷۱۰ بیت دارد و بعدها در بخش ملحقات چاپ بروخیم هم در سال ۱۳۱۵ش چاپ شده‌است. جنگ‌نامه کوهزاد در یک دهه اخیر هم به همت بعضی محققان، جداگانه و مستقل از شاهنامه به چاپ رسیده، که اساس کار همه آنان چاپ ماکان بوده‌است. تا مدت‌ها همین یک روایت از این جنگ‌نامه شناسایی شده و مورد استفاده بود، تا اینکه رضا غفوری در سال ۱۳۹۴ش روایت کوتاه‌تری از این جنگ‌نامه را بر اساس نسخه موجود در کتاب‌خانه بادلیان آکسفورد، همراه با شش داستان دیگر، تحت عنوان هفت منظومه حماسی توسط انتشارات مرکز پژوهشی میراث مکتوب تصحیح و چاپ کرد. روایت غفوری ۲۲۶ بیت دارد و متن آن با روایت ماکان متفاوت است.

ابیات افزوده نسخه دهخدا

پرواضح است که هر چه ابیات بیشتری از یک منظومه در دست باشد، آگاهی ما از فضای کلی و جزئی داستان آن بیشتر خواهد بود؛ به ویژه زمانی که اطمینان داشته باشیم که ابیات افزوده بعضی نسخه‌ها، افزوده کاتب نیست و سروده خود سراینده است. در این میان، نسخه دهخدا هم نسبت به نسخه مصحح ابیاتی افزوده دارد، که باید آنها را در دو دسته جای داد. دسته اول ابیات افزوده مربوط به توصیف کک است و دسته دوم مربوط به توصیف جشن بهار. این ابیات اطلاعات بیشتری را درباره شخصیت و رفتارهای کک و کیفیت جشن‌های رایج در زمانه رخداد داستان در اختیار مخاطب می‌گذارد، که در نسخه مصحح نشانی از آنها نیست.

ابیات مربوط به توصیف کک

سر راه (ظ: از راه و) از راستی تافته
که بود از نیاکان چنان یافته...

دلیر و بداندیش و هم راهزن
به کویال ماننده اهرمن...

کشاورز و شهریش دادند ساو
که با او کسی را نبُد هیچ تاو

همیدون جهان پهلوان زال نیز
مر او را فرستاد هر گونه چیز

به ناخوب‌کاری چو او بود شاد ۵
همی خواندندش کک کوهزاد

تو گر معنی کک ندانی همی
به هندی‌زبان شاه دزدان کنی (!)

چنان جای در کوه خوش کرده بود
کناره ز خلق جهان کرده بود (!)

ابیات مربوط به توصیف جشن بهار

بدان جشنگه آمدی کک ز کوه
در آمیختی خویشتن با گروه...

ز خرگاه و از خیمه و از سمور
هم از خوبرو بود و هم از ستور

کند و در این زمینه از هیچ تلاشی دریغ نکنند، و هر گاه نسخه‌ها در ایران باشند قطعاً و به هر قیمتی آنها را تهیه و بررسی کند. رضا غفوری کک کوهزادنامه را تنها بر اساس میکروفیلم شماره ۲/۱۲۱۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تصحیح کرده و مدعی است که نسخه این منظومه منحصر به فرد است:

پیرایشگر برای اطمینان خاطر بیشتر در بسیاری از فهرست‌های نسخه‌های خطی به جست‌وجو پرداخت... با این حال، کوشش او در این زمینه بی‌فایده بود. (ص چهارده)

در حالی که اصلاً معلوم نیست که او چند فهرست و چند نسخه از شاهنامه را برای یافتن منظومه مورد نظرش کاویده است. اگر نسخه‌های شاهنامه موجود در خارج از کشور را کنار بگذاریم و تنها به نسخه‌های داخل کشور بپردازیم، باید گفت که در کتابخانه سازمان لغت‌نامه دهخدا، یک نسخه از شاهنامه فردوسی به شماره ۲۳۸ موجود است، که متن آن با عنوان «داستان رستم زال با کک» آغاز شده است. کاتبی ناشناس این نسخه را با خط نستعلیق در سده سیزدهم قمری کتابت کرده و در یکی از صفحات آن، تاریخ ۱۲۶۷ق را ثبت کرده است (دانش‌پژوه، ۱۳۴۲: ۳/۳۹۷). محتوای این نسخه استنساخی دیگر از کک کوهزادنامه است که از دید مصحح آن به دور مانده و نویسنده در اینجا قصد دارد تنها به بررسی و مقایسه ۳۰ بیت از صفحه اول نسخه دهخدا با نسخه مصحح بپردازد، و مشتی را، به نمونه خروار تفاوت‌ها، در این گزارش مختصر بنمایاند. نسخه دهخدا سه ویژگی برجسته دارد که آن را از نسخه مصحح متمایز می‌سازد:

۱. ابیات افزوده‌ای که در نسخه مصحح نشانی از آنها نیست و آنها را باید غنیمتی گرانبها برشمرد که در نسخه دهخدا ثبت شده است.

۲. ضبیط‌های متفاوتی که در نسخه دهخدا وجود دارد و باید آنها را نسخه‌بدل، یا در بعضی موارد، صورت صحیح متن به حساب آورد.

۳. ضبیط‌های ارجح و درستی که در نسخه مصحح صورت نادرست آنها ثبت است و مصحح آنها را به قیاس تصحیح کرده است؛ در حالی که اگر نسخه دهخدا در دسترس او می‌بود، نیازی به تصحیح قیاسی نبود.

تفاوت ضبط‌های متن تصحیح‌شده و نسخه دهخدا

نسخه دهخدا علاوه بر ابیات افزوده، در ضبط متن منظومه هم با نسخه مصحح تفاوت دارد. این تفاوت‌ها سه دسته است: نخست- تفاوت در صورت کامل ابیات؛ دوم- تفاوت در صورت کامل مصراع‌ها؛ سوم- تفاوت چند کلمه در مصراع‌ها. نویسنده در اینجا قصد ندارد به تجزیه و تحلیل ضبط‌های نسخه دهخدا و مصحح بپردازد، چراکه این موضوع مجال بیشتری می‌طلبد؛ بنابراین، تنها به ذکر اختلافات ضبط‌های این دو نسخه می‌پردازد تا محققان و مصححان ریزبین با در اختیار داشتن ضبط‌های یکی دیگر از نسخه‌های جنگ‌نامه کک کوه‌زاد، به ارزیابی ضبط‌های دو دستنویس بپردازند.

تفاوت در صورت کامل ابیات

- بیت اول در متن تصحیح‌شده:

چنین گفت فرخنده‌دهقان پیر
من از گفته او شدم یادگیر

در نسخه دهخدا:

بزد داستان موبد از راستان
گزارش چنین کرد در داستان

- بیت ۲۳ در متن تصحیح‌شده:

به آهن‌قبایان زرین‌کلاه
همی‌داشتی با سران بزمگاه

در نسخه دهخدا:

به رومی قبا و ز آهن کلاه
بگشتی همی گرد آن جشنگاه

تفاوت در صورت کامل مصراع‌ها

- مصراع دوم از ابیات دوم و چهارم در متن تصحیح‌شده:

که کوهی است در کشور سیستان
پر از سبزه و آب‌های روان...

به بالا بلند و به پیکر بزرگ
نبد کم به مردی ز سام سترگ

در نسخه دهخدا:

که کوهی است در کشور سیستان
که بنگاه‌دستان گیتی‌ستان...

به بالا بلند و به پیکر بزرگ
به دیوانگی بود پیل سترگ

- مصراع اول بیت ۳۰ در متن تصحیح‌شده:

همی‌رفت یک روز تنها به راه
به ره بر همی‌کرد هر سونگاه

در نسخه دهخدا:

خرامید تنها یکی روز راه
به ره بر همی‌کرد هر سونگاه

چنین اختلافی میان نسخه دهخدا و مصراع‌های دوم ابیات ۳۱-۳۳ متن تصحیح‌شده نیز وجود دارد.

تفاوت چند کلمه در مصراع‌ها

- ابیات ۱۲ و ۱۳ در متن تصحیح‌شده:

زن خوب هر جا که او یافتی
به پیوند او تیز (اصل: نیز) بشتافتی

شدی تیره‌شب در میان گروه
گرفتیش بر پشت و رفتی به کوه

در نسخه دهخدا:

ز هر خویر و کو نشان یافتی
بکوشیدی و تیز بشتافتی

شدی تیره‌شب در میان گروه
فکندیش بر دوش و بردی به کوه

چنین اختلافی میان نسخه دهخدا و مصراع‌های دوم ابیات ۲۱ و ۲۲ متن تصحیح‌شده نیز وجود دارد.

ضبط‌های ارجح و درست نسخه دهخدا

نسخه دهخدا در بردارنده بعضی ضبط‌های درست است، که در نسخه مصحح نادرست ثبت شده‌اند و مصحح گاه آنها را اصلاح و تصحیح قیاسی کرده است؛ ولی با مطالعه و مقایسه نسخه دهخدا و متن تصحیح‌شده، دریافته می‌شود که چه بسا ضبط‌های نادرست نسخه مصحح، همچنان اصلاح و تصحیح نشده باشند.

- بیت سوم در متن تصحیح‌شده:

دران گه یکی بدکنش جای داشت
که در جنگ (اصل: جند) با ازدها پای داشت

در نسخه دهخدا:

بدان گه یکی بدکنش جای داشت
که در جنگ با ازدها پای داشت

- بیت هفتم در متن تصحیح شده:

همه کابل (اصل: بابل) و زابل و مرز هند
ز کشمیر تا حد دریای سند

در نسخه دهخدا:

همه کابل و زابل و هیرمند
ز کشمیر تا مرز دریای سند

چنین اختلافی میان نسخه دهخدا و مصراع‌های دوم ابیات ۸، ۱۲ و ۱۳ متن تصحیح شده نیز وجود دارد.

منابع

- دانش‌پژوه، محمد تقی (۱۳۴۲). «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه سازمان لغت‌نامه دهخدا»^(۱). نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران درباره نسخه‌های خطی، جلد سوم، ص ۳۸۷-۴۲۶.
- فردوسی، ابوالقاسم. شاهنامه. دستنویس شماره ۲۳۸ سازمان لغت‌نامه دهخدا، کتابت ۱۲۶۷ ق.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۷۹). تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- هفت منظومه حماسی (۱۳۹۴). تصحیح و تحقیق رضا غفوری. تهران: میراث مکتوب.

کتابخانه‌های مهمی آیت الله العظمی مرعشی نجفی - قم

بسم الله الرحمن الرحيم
بنام خدایی که بخشیده آید برادرند کار برنده آید
کری که دل اوجان سپید ز جودش جود جان سپید
بر او خست در سوادش تمام لوی می‌عدلیه اسلام
انا پس از منبر کلام سعاد و سلام ملک علام شایان
لن نالوا لبرحق تنفقوا اما تجحوت و ز فوای مدکشت
صح سده عالم صلی الله علیه و آله وسلم که استغنی ازین سده
قریب من بکنه قریب من اناس سده من انما در چنان علوم
میشود که سرد فرنگارم اخای و ششم صفت سخا و کرم است
مع اندری بر او مدیت از جمله از جم و شرفیست
و مع طغنی برده‌ها در بنده از سواد و تطیب نزل
تجربه کردم ز بر اندیشه نیست نکوتر از سجا
دولت باقی در کرم است کج نیستی ترک دم گوشت

کتابخانه‌های مهمی آیت الله العظمی
مرعشی نجفی - قم

آثار دست چاپ

رساله حاتمیه

رساله حاتمیه نخستین کتابی است که مستقلاً درباره زندگانی و حکایت‌های حاتم طایی به فارسی نگاشته شده است. حسین بن علی بیهقی مشهور به کاشفی این کتاب را در سال ۸۹۱ هجری به درخواست سلطان حسین بایقرا و با نثری شیوا به رشته تحریر درآورده است. این اثر به تصحیح باقر قربانی زرین و توسط انتشارات میراث مکتوب بهزودی منتشر خواهد شد.